

Spis treści

1. Systematyka pszczoły (Jerzy Wilde) 19

- 1.1. Pszczoła i jej pochodzenie 19
 - 1.2. Stanowisko systematyczne rodzaju *Apis* 20
 - 1.3. Trzmiele 20
 - 1.4. Pszczoły bezżądłe 21
 - 1.5. Gatunki rodzaju *Apis* 22
 - 1.6. Zróżnicowanie *Apis mellifera* 23
 - 1.7. Pszczoła wschodnia (*Apis cerana Fabricius, 1793*) 25
 - 1.7.1. Odporność na *Varroa destructor* 27
 - 1.7.2. Znaczenie pszczoły wschodniej w pszczelarstwie 28
 - 1.7.3. Pszczoła wschodnia a wprowadzenie pszczoły miodnej do Azji 28
 - 1.8. Czerwona pszczoła z Borneo (*Apis koschevnikovi v. Buttel-Reepen, 1906*) 29
 - 1.9. Pszczoła olbrzymia (*Apis dorsata Fabricius, 1798*) 30
 - 1.9.1. Gniazdo i miejsce gniazdowania 30
 - 1.9.2. Obrona przed atakiem 31
 - 1.9.3. Termoregulacja 32
 - 1.9.4. Wędrowki 32
 - 1.9.5. Rozmnażanie 33
 - 1.9.6. Choroby 33
 - 1.10. Pszczoła skalna (*Apis laboriosa F. Smith, 1871*) 34
 - 1.11. Pszczoła karłowata (*Apis florea Fabricius, 1787*) 35
 - 1.12. Pszczoła buszu (*Apis andreniformis F. Smith, 1858*) 36
- Piśmiennictwo 37

2. Morfologia pszczoły (Wojciech Skowronek) 43

- 2.1. Okrywa ciała 43
 - 2.2. Głowa 45
 - 2.2.1. Oczy 46
 - 2.2.2. Czułki 46
 - 2.2.3. Aparat gębowy 46
 - 2.3. Tułów 47
 - 2.3.1. Odnóża 48
 - 2.3.2. Skrzydła i mechanizm lotu 49
 - 2.4. Odwłok 52
 - 2.4.1. Aparat żądłowy 53
 - 2.4.2. Gruczoły woskowe 55
 - 2.4.3. Gruczoł zapachowy 56
 - 2.5. Cechy morfologiczne wykorzystywane w systematyce 56
- Piśmiennictwo 57

3. Anatomia pszczoły (Barbara Tomaszewska, Paweł Chorbiński) 59

3.1. Układ pokarmowy (<i>systema digestorium</i>)	59
3.1.1. Jelito przednie	60
3.1.2. Jelito środkowe	61
3.1.3. Jelito tylne	62
3.1.4. Gruczoły ślinowe	62
3.2. Układ krążenia (<i>systema cardiovasculare</i>)	64
3.2.1. Hemolimfa	64
3.3. Układ wydalniczy (<i>excretory system</i>)	66
3.4. Układ oddechowy (<i>systema respiratorium</i>)	67
3.5. Układ nerwowy (<i>systema nervorum</i>)	68
3.5.1. Centralny układ nerwowy	68
3.5.2. Układ nerwowy trzewny (sympatyczny, współczulny)	69
3.5.3. Narządy zmysłów	70
3.6. Układ rozrodczy (<i>systema genitale</i>)	73
3.6.1. Matka pszczela	73
3.6.2. Robotnica	75
3.6.3. Truteń	75
Piśmiennictwo	76

4. Biologia pszczół (Jerzy Woyke) 77

4.1. Rodzina pszczela i jej gniazdo	77
4.2. Rozwój pszczół	78
4.2.1. Jajo	78
4.2.2. Larwa i poczwarka	79
4.3. Matka pszczela	82
4.3.1. Biologia unasieniania	84
4.3.2. Składanie jaj	87
4.3.3. Substancja mateczna	89
4.4. Trutnie	90
4.4.1. Pora pojawiania się trutni	90
4.4.2. Dojrzewanie płciowe trutni	91
4.4.3. Loty trutni i unasienianie	92
4.4.4. Trutnie w gnieździe	93
4.5. Pszczoły robotnice	94
4.5.1. Prace robotnic w gnieździe	94
4.5.1.1. Czyszczenie komórek	95
4.5.1.2. Karmienie larw	95
4.5.1.3. Ogrzewanie i chłodzenie gniazda	95
4.5.1.4. Wyloty młodych pszczół	96
4.5.1.5. Przerabianie pokarmu	96
4.5.1.6. Budowa plastrów	97

4.5.1.7. Obrona gniazda	99
4.5.2. Praca zbieraczek poza ulem	100
4.5.2.1. Orientacja w przestrzeni	102
4.5.2.2. Barwa i zapach jako czynniki orientacji	102
4.5.2.3. Porozumiewanie się pszczół	103
4.6. Biologia rodziny pszczelej w ciągu roku	105
4.6.1. Przedwiośnie	105
4.6.2. Powstawanie nastroju rojowego	107
4.6.3. Rójka	109
4.6.4. Główny pożytek	112
4.6.5. Jesień	113
4.6.6. Zima	114
Piśmiennictwo	116
5. Genetyka pszczół (Jerzy Woyke)	121
5.1. Różnicowanie się płci u pszczół	121
5.2. Różne sposoby powstawania pszczół	125
5.3. Mutanty	127
5.4. Dziedziczenie cech rasowych	129
5.4.1. Ubarwienie	129
5.5. Dziedziczenie cech ilościowych związanych z produkcją miodu	133
5.6. Dziedziczenie odporności na choroby i higienicznego zachowania pszczół	134
5.7. Zastosowanie genetyki populacji	136
Piśmiennictwo	138
6. Zasady pracy hodowlanej (Jerzy Paleolog)	143
6.1. Chów i hodowla a genetyka	143
6.2. Zmienność	144
6.3. Cechy jakościowe i ilościowe	144
6.4. Procesy dziedziczenia a środowisko	146
6.5. Korelacje	149
6.6. Przepływ genów, pokrewieństwo i chów wsobny	150
6.7. Praca hodowlana	154
6.7.1. Ocena użytkowości	154
6.7.2. Szacowanie wartości hodowlanej	158
6.7.2.1. Ocena wartości hodowlanej na podstawie własnego fenotypu	159
6.7.2.2. Ocena wartości hodowlanej na podstawie fenotypów krewnych	159
6.7.3. Selekcja	161
6.7.3.1. Selekcja polegająca na akumulacji korzystnych genów	162
6.7.3.2. Selekcja na zdolność kombinacyjną	165
6.7.3.3. Kryteria selekcji	165
6.7.3.4. Metody selekcji	166

6.7.3.5. Interakcje genetyczno-środowiskowe	168
6.7.3.6. Kierunki i metody selekcji nie stosowane powszechnie	168
6.7.4. Dobór do kojarzeń	169
6.7.4.1. Kojarzenia krewniacze	169
6.7.4.2. Hodowla w małych, zamkniętych populacjach	170
6.7.4.3. Krzyżowanie kompensacyjne	171
6.7.4.4. Krzyżowanie na efekt heterozji (hybrydyzacja)	172
Piśmiennictwo	172

7. Genetyka molekularna (Jerzy Paleolog) 175

7.1. Biochemiczny zapis informacji w żywych organizmach	175
7.2. Drogi przekazywania informacji genetycznej	177
7.3. Genom <i>Apis mellifera</i>	179
7.4. Regulacja ekspresji genów i epigenetyka	181
7.5. Genom mitochondrialny	182
7.6. Geny a układ nerwowy i dobowy rytm życia	183
7.7. Identyfikacja genomu jądrowego	183
7.8. Genetyka molekularna a cechy ilościowe	184
7.9. Rośliny genetycznie modyfikowane (GMO - Genetically Modified Organism)	185
Piśmiennictwo	185

8. Historia pszczelarstwa (Jarosław Prabucki) 187

8.1. Prehistoria i ślady kopalne	187
8.2. Starożytność	188
8.3. Nowożytność	190
8.4. Polskie organizacje pszczelarskie	192
8.5. Organizacja hodowli pszczół w Polsce	196
8.6. Oddział Pszczelnictwa Instytutu Sadownictwa i Kwiaciarnictwa w Puławach	198
8.7. Szkolnictwo wyższe	198
Piśmiennictwo	201

9. Gospodarka pasieczna (Jerzy Wilde) 203

9.1. Pasieczysko i pasieka	203
9.1.1. Lokalizacja	203
9.1.2. Otoczenie	204
9.1.3. Rozmieszczenie pasiek w najbliższej okolicy	205
9.1.4. Możliwość dojazdu	205
9.1.5. Mikroklimat	206
9.1.6. Rozmieszczenie uli	206
9.1.7. Malowanie uli	207
9.1.8. Przepisy prawne	207
9.1.9. Wyposażenie pasieczyska	208

9.2. Typy pasiek	208
9.2.1. Pasieki amatorskie	208
9.2.2. Pasieki jako dodatkowe źródło dochodów	209
9.2.3. Pasieki zawodowe	210
9.2.4. Pasieki o szczególnym znaczeniu	210
9.3. Zakładanie pasieki	211
9.3.1. Ogólne przepisy dotyczące pasiek	211
9.3.2. Zasady zakładania pasieki	212
9.3.3. Kupno rodzin pszczelich	212
9.4. Zachowanie się w pasiece i BHP	214
9.5. Jak obchodzić się z pszczołami?	214
9.6. Technika wykonywania przeglądu gniazd	215
9.7. Prace pasieczne w sezonie	217
9.7.1. Początek sezonu	217
9.7.2. Ocena siły rodziny	218
9.7.3. Ograniczenie wielkości gniazda i przygotowanie rodzin do karmienia	218
9.7.4. Próba na obecność matki	219
9.7.5. Karmienie i przygotowanie rodzin do zimowli	220
9.7.6. Zimowanie rodzin	222
9.7.7. Wiosenny oblot oczyszczający	226
9.7.8. Podkarmianie pszczół przed oblotem	228
9.7.9. Główny przegląd wiosenny	228
9.7.10. Poszerzanie gniazd i czynności związane z wykorzystaniem pożytków	229
9.7.11. Miodobranie	230
9.7.12. Zapobieganie rabunkom i ich zwalczanie	231
9.7.13. Ratowanie pni z trutówkami	231
9.7.14. Łączenie i przesiedlanie rodzin	232
9.8. Gospodarka pasieczna z wykorzystaniem różnych pożytków	233
9.8.1. Wybór typu ula na określone zasoby pokarmowe pszczół	233
9.8.2. Uzasadnienie biologiczne przygotowania właściwej struktury rodziny pszczelej - zasada Taranova	234
9.8.3. Przykłady wykorzystania określonych typów pożytków	235
9.8.3.1. Wykorzystanie pożytku z rzepaku ozimego	235
9.8.3.2. Gospodarka dostosowana do pożytków późnych	236
9.9. Sterowanie rozwojem rodziny pszczelej	236
9.9.1. Przyspieszenie rozwoju wiosennego rodzin	236
9.9.1.1. Odsklepianie plastrów	236
9.9.1.2. Przesławianie czerwii	237
9.9.1.3. Podkarmianie pobudzające	237
9.9.2. Zastosowanie kraty odgradowej	238
9.9.3. Wymiana matek i ograniczenie czerwieni	238
9.9.3.1. Zamykanie matek w izolatorach	238

9.10. Rozmnażanie rodzin pszczelich	239
9.10.1. Wpływ rójki na produkcję rodzin	239
9.10.1.1. Przyczyny powstawania nastroju rojowego	239
9.10.1.2. Zapobieganie i zwalczanie rójki w pasiece	239
9.10.1.3. Wykorzystanie rojów i pszczół rojowych	241
9.10.2. Sposoby racjonalnego rozmnażania rodzin	241
9.11 Intensyfikacja produkcji pasiecznej	241
9.11.1. Miody odmianowe, sekcyjne i plastrowe	242
9.11.2. Pozyskiwanie obnóży pyłkowych	242
9.11.3. Pozyskiwanie wosku	243
9.11.4. Pozyskiwanie kitu pszczelego	245
9.11.5. Mleczko pszczele	245
9.11.6. Jad pszczeli	246
9.12. Sprzęt pszczelarski	247
9.12.1. Ule	247
9.12.1.1. Typy uli	248
9.12.1.2. Stałe wymiary w ulu	248
9.12.1.3. Wyposażenie uli	249
9.12.1.4. Cechy dobrego ula	249
9.12.1.5. Tendencje w budowie uli	250
9.12.2. Sprzęt do przeglądu rodzin pszczelich	250
9.12.3. Odsklepiacze plastrów	251
9.12.4. Rodzaje miodarek	251
9.12.5. Pozostały niezbędny sprzęt w pasiece	252
Piśmiennictwo	252

10. Wychów matek i trutni (Bożena Chuda-Mickiewicz) 255

10.1 Wychów trutni	256
10.1.1. Czynniki wpływające na wartość rozrodczą trutni	256
10.1.2. Rodziny ojcowskie	258
10.1.2.1. Wybór i przygotowanie rodzin	259
10.1.2.2. Prowadzenie rodzin ojcowskich	260
10.1.3. Rodziny wychowujące	260
10.1.3.1. Wybór i przygotowanie rodzin	261
10.1.3.2. Prowadzenie rodzin wychowujących	261
10.1.3.3. Kalendarz wychowu trutni	261
10.2. Wychów matek	262
10.2.1. Czynniki wpływające na wartość użytkową matki	263
10.2.2. Metody wychowu matek	265
10.2.2.1. Metody wychowu z wykorzystaniem naturalnych komórek pszczelich	266
10.2.2.2. Metody wychowu z wykorzystaniem sztucznych komórek	267
10.2.3. Rodzina wychowująca	270

10.2.3.1. Wybór i przygotowanie	270
10.2.3.2. Wychów w rodzinie bez matki	271
10.2.3.3. Wychów w obecności matki	273
10.2.3.4. Kalendarz wychowu matek	275
10.3. Postępowanie z matecznikami i wygryzającymi się matkami	276
10.3.1. Brakowanie matek	276
10.3.2. Znakowanie matek	276
10.3.3. Przygotowanie ulików weselnych	277
10.3.4. Przygotowanie skrzynek i klateczek do przetrzymywania matek przed i po sztucznym unasienianiu	279
10.4. Poddawanie matek	281
10.4.1. Czynniki warunkujące przyjęcie matek	281
10.4.2. Osierocenie rodziny	282
10.4.3. Przygotowanie odkładu	283
10.4.4. Metody poddawania matek	283
Piśmiennictwo	286

11. Naturalny i kontrolowany dobór u pszczoł (Zygmunt Jasiński) 291

11.1. Naturalny dobór u pszczoł	291
11.2. Historia sztucznego unasieniania	293
11.2.1. Pierwsze próby unasieniania matek	293
11.2.2. Ręczne unasienianie matek	293
11.2.3. Unasienianie matek za pomocą przyrządów i aparatów	294
11.2.4. Sprzęt do sztucznego unasieniania	297
11.3. Czynniki biologiczne warunkujące skuteczność sztucznego unasieniania	298
11.3.1. Czynniki występujące przed unasienianiem	299
11.3.1.1. Warunki wychowu matek	299
11.3.1.2. Przechowywanie matek	300
11.3.1.3. Przewożenie matek i trutni przeznaczonych do sztucznego unasieniania	302
11.3.2. Czynniki występujące w trakcie unasieniania	303
11.3.2.1. Wiek matek i trutni	303
11.3.2.2. Wielkość dawki nasienia	304
11.3.3. Czynniki występujące po unasienianiu	305
11.4. Uszkodzenie matek przechowywanych w rodzinach pszczelich	308
11.5. Znaczenie sztucznego unasieniania	310
11.6. Opis aparatu do sztucznego unasieniania	313
Piśmiennictwo	316

12. Produkty pszczele (Helena Rybak-Chmielewska, Teresa Szczęsna) 323

12.1 Miód	323
12.1.1. Skład chemiczny	324
12.1.1.1. Węglowodany	324

12.1.1.2. Niecukrowe składniki miodu	325
12.1.2. Zafałszowania miodu i możliwości ich wykrywania	327
12.1.3. Charakterystyka krajowych miodów odmianowych	327
12.1.3.1. Właściwości organoleptyczne	327
12.1.3.2. Charakterystyka chemiczna	329
12.1.4. Warunki magazynowania a jakość miodu	330
12.1.5. Aktualności normalizacyjne dotyczące miodu	331
12.1.6. Aktywność biologiczna, wartość odżywcza i próby zastosowania w lecznictwie	331
12.2. Wosk pszczeli	333
12.2.1. Skład i właściwości fizykochemiczne	333
12.2.2. Pozyskiwanie i przechowywanie	334
12.2.3. Zastosowanie	334
12.2.4. Wymagania jakościowe	335
12.3. Pyłek kwiatowy (obnóża)	336
12.3.1. Skład i właściwości fizykochemiczne	336
12.3.2. Pozyskiwanie, utrwalanie, przechowywanie	337
12.3.3. Właściwości odżywcze i lecznicze, zastosowanie	338
12.3.4. Wymagania jakościowe	338
12.4. Propolis	339
12.4.1. Właściwości fizyczne	340
12.4.2. Skład	340
12.4.3. Aktywność biologiczna i zastosowanie	341
12.4.4. Badania jakości i przechowywanie	341
12.5. Mleczko pszczele	342
12.5.1. Skład i właściwości fizykochemiczne	342
12.5.2. Pozyskiwanie, utrwalanie, przechowywanie	343
12.5.3. Właściwości odżywcze i lecznicze, zastosowanie	344
12.5.4. Wymagania jakościowe	344
Piśmiennictwo	344

13. Roztocze (Acarina) - szkodniki pszczół i produktów pszczelich

(Wit Chmielewski) 349

13.1. Roztocze pasożytujące na pszczołach	349
13.2. Roztocze spotykane w zapasach pokarmu pszczół i produktach pasiecznych	350
13.3. Inne roztocze spotykane w ulach i w produktach pszczelich	352
Piśmiennictwo	354

14. Ekonomika pszczelarstwa (Janusz Cichoń) 357

14.1. Wprowadzenie	357
14.2. Koszty i zyski	358
14.2.1. Koszt alternatywny	358
14.2.2. Koszty ewidentne i koszty umowne	360

14.2.3. Koszty stałe i zmienne	361
14.2.4. Koszty średnie i koszt marginalny	361
14.2.5. Zysk normatywny i zysk czysty	363
14.2.6. Minimalizacja kosztów	363
14.2.6.1. Produktywność marginalna (krańcowa)	363
14.2.6.2. Zasada minimalizacji kosztów	363
14.2.6.3. Prawo malejących przychodów	364
14.2.7. Maksymalizacja zysku	364
14.2.7.1. Zasada maksymalizacji zysku	365
14.2.7.2. Ekonomia i dyzekonomia skali	366
14.3. Rynek	367
14.3.1. Pojęcie rynku	367
14.3.2. Popyt i podaż	369
14.3.2.1. Popyt	369
14.3.2.2. Podaż	373
14.3.3. Równowaga rynkowa	376
14.4. Konkurencja rynkowa	379
14.4.1. Konkurencja doskonała	379
14.4.2. Konkurencja niedoskonała	381
14.5. Marketing	381
14.5.1. Marketing produktów pszczelich	382
14.5.2. Pszczelarskie przedsięwzięcia marketingowe	384
Piśmiennictwo	386

15. Choroby i wrogość pszczoł oraz szkodniki produktów pszczelich

(Konstanty Romaniuk) 387

15.1 Przyczyny powstawania chorób pszczoł	387
15.2. Choroby niezakaźne	387
15.2.1. Zaziębienie czerwiu (<i>Refrigeratio larvae</i>)	387
15.2.2. Przegrzanie czerwiu (<i>Combustio larvae</i>)	388
15.2.3. Zatrucie nektarem	389
15.2.4. Zatrucie spadzią	390
15.2.5. Zatrucie pyłkiem	390
15.2.6. Zatrucia chemiczne	391
15.2.7. Zatrucie solą	392
15.3. Choroby zakaźne	393
15.3.1. Zgnilec amerykański (złośliwy) (<i>Histolysis infectiosa pernidosa larvae</i>)	393
15.3.2. Zgnilec europejski (kiślica) (<i>Putrificatio polibacterica larvae</i>)	394
15.3.3. Choroba woreczkowa (<i>Sacculissatio contagiosa larvae</i>)	396
15.3.4. Inne choroby wirusowe	397
15.3.5. Grzybica wapienna (<i>Ascospaerosis</i>)	399
15.3.6. Aspergiloza (<i>Aspergillosis</i>)	400

15.4. Choroby inwazyjne	401
15.4.1. Nosemoza (<i>Nosemosis</i>)	401
15.4.2. Gregarinoza (<i>Ledyneiosis apium</i>)	405
15.4.3. Choroba pełzakowa (<i>Amoebosis apium</i>)	406
15.4.4. Brauloza (<i>Braulosis</i>)	406
15.4.5. Choroba roztoczowa (<i>Acaropidosis</i>)	407
15.4.6. Tropilelapijoza	409
15.4.7. Warroza (<i>Varroa</i>)	410
15.5. Szkodniki produktów pszczelich	412
15.5.1. Motylka woskowa duża (barciak większy) (<i>Calleria mellonella</i>)	412
15.5.2. Motylka woskowa mała (barciak mniejszy) (<i>Achroia grisella</i>)	415
15.5.3. Pajęczaki	416
15.5.4. Mrówki (<i>Formica</i>)	417
15.5.5. Skórki (<i>Fornicula auricularica</i>)	418
15.5.6. Mały chrząszcz ulowy (<i>Aethina tumida</i>)	419
15.6. Wrogowie pszczół	420
15.6.1. Pająki	420
15.6.2. Zaleszczotek (<i>Chelifer cancroides</i>)	421
15.6.3. Wazki	421
15.6.4. Skórnik słoniniec (<i>Dermestes lardarius</i>)	422
15.6.5. Osy i szerszenie (<i>Vespa</i>)	422
15.6.6. Taszczyń pszczeli (<i>Philanthus triangulum</i>)	424
15.6.7. Barciel pszczeli (<i>Trichodes apiarius</i>)	424
15.6.8. Oleice (<i>Meloe proscarbeus</i> , <i>M. variegatus</i>)	425
15.6.9. Żaby	425
15.6.10. Jaszczurki	425
15.6.11. Ptaki	425
15.6.12. Ssaki	427
Piśmiennictwo	428
16. Botanika pszczelarska (Zbigniew Kołtowski, Bolesław Jabłoński)	431
16.1. Podstawowe wiadomości o budowie kwiatów	431
16.2. Wybrane wiadomości o powstawaniu owoców i nasion	433
16.3. Ogólne warunki zapylania roślin	434
16.3.1. Znaczenie zapylania krzyżowego dla roślin	434
16.3.2. Sposoby obrony roślin przed samozapylem i samozapłodnieniem	434
16.4. Sposoby przenoszenia pyłku	435
16.4.1. Samoczynne samozapylanie	435
16.4.2. Przeniesienie pyłku przez czynniki abiotyczne (wodę i wiatr)	436
16.4.3. Przeniesienie pyłku przez zwierzęta	436
16.5. Przystosowanie roślin do zapylania przez owady	437
16.5.1. Barwa i zapach kwiatów	437

16.5.2. Cechy pyłku roślin owadopylnych	438
16.5.3. Nektarniki	438
16.5.3.1. Budowa i funkcjonowanie nektarników	438
16.5.3.2. Położenie nektarników w kwiatach	439
16.6. Znaczenie owadów pszczołowatych jako zapylaczy roślin uprawnych	443
16.6.1. Wymogi zapylania owadopylnych roślin uprawnych	444
16.6.2. Wykorzystywanie pszczół do zapylania upraw owadopylnych	444
16.7. Surowce zbierane przez pszczoły	446
16.7.1. Pyłek kwiatowy	446
16.7.1.1. Wiadomości ogólne o pyłku i pyleniu kwiatów	446
16.7.1.2. Wydajność pyłkowa roślin	448
16.7.2. Nektar i inne soki roślinne zbierane przez pszczoły	448
16.7.2.1. Wiadomości ogólne o nektarze	448
16.7.2.2. Nektarowanie kwiatów	449
16.7.2.3. Czynniki wpływające na obfitość nektarowania kwiatów	449
16.7.2.4. Wydajność miodowa roślin	450
16.7.3. Spadz i jej wytwórcy	464
16.7.3.1. Powstawanie i właściwości fizykochemiczne spadzi	464
16.7.3.2. Wytwórcy spadzi i ich rośliny żywicielskie	465
16.7.3.3. Cykl rozwojowy mszyc i czerwców	465
16.7.3.4. Specyfika pożytków spadziowych	467
16.7.4. Propolis	468
16.8. Pożytki pszczele	468
16.8.1. Rodzaje pożytków	468
16.8.2. Ogólna charakterystyka źródeł pożytku	468
16.8.3. Przebieg pożytków w okresie sezonu wegetacyjnego	469
16.8.4. Pastwiska pszczele i racjonalne ich wykorzystanie	470
16.8.5. Zasobność bazy pożytkowej pszczół w Polsce	471
16.8.6. Możliwości poprawy pożytków pszczelich	472
16.9. Podstawy palinologii	473
Piśmiennictwo	476
Skorowidz	481